

5 класс
«Малла Иса» ПОЭМА.

Тема: Х. Тагъиран «Малла Иса» поэма.

Т/ Мурад: Шаирдин уьмуьр ва яратмишунар ахтармишун; поэмадин къилин мана – метлеб ачухарун, сегънеламишун.

Гъемдуллагъ БАБАЕВ

Халкъдин шаирдиз

(Хуьруьг ТАГЪИРАЗ бахшзава)

*Чи тарихдин хазинадин девлет яз,
Ви гъар са цIар, намус, виждан, лезет яз,
Халкъдин шаир, вун чаз нур хъиз герек яз,
Вакай тариф физва даим хуьрера.*

*Тагъсир идай кхъиз ширин гъезелар,
Юелдай ксар, гъейран жедай гуьзелар,
ТакIан тир ваз муьфтехурар, темпелар,
Абур негдай аваз жедай кимера.*

*Инсаф тийиз къанлу душман алчахриз,
Русвагъ ийиз, лянет кхъиз къачагъриз,
Гъалиб хъана, душман тергай къуччагъриз
Сагъиб тир вун ви уьмуьрдин рекъера.*

*Къагъриманрин тариф ийиз ашкъидалд,
Къару тир вун гъвечIи - чIехи виридал,
Жавагъирар эзбер ийиз манидалд,
Ашукъарни уяхариз мелара.*

*Хуьруьг Тагъир - халкъдин шаир, мегърибан,
Гзаф кIандай ваз ви Ватан - Дагъустан,
Машгъур хъана чи уьлкведа ви тIвар-ван,
Ви дережа хкаж хъана гъетерал.*

*ЧIалан устад, теснифчи яз, лезги яз,
Дамахни наз, гуьгъуьлни саз эгъли яз,
Туьхуьн тийидай ракъинин гуьзгуь яз,
Амукъда вун даим пак чи рикIера.*

Т/тад: портрет, тарифдин ч1алал кхьенвай плакатар, Х.Т1агыран ктабар инерактивная доска, кроссворд.

Тарс кыле фин.

Т/ тешиклун:

Муаллимдин гаф:

Лезги халкъ. Ам къадим заманайрилай инихъ багъларини уьзуьмлухри къунвай мублагъ дерейра ва цуькверин атир авай ясти дагълара яшамиш жезва.

Лезгистандин пак тир накъвар Каспий гьуьлуьн лепейри чуьхуьзва, адан гуьрчет ва девлетлу тамара билбилрин ван ава.Т1ебиатди и чилиз хкетарани тежедай хьтин хазинаяр бахшнава. И чилел адан рухваярни рушар ашукъ хьун т1ебий кар я.

И къизилдин накъвари чпел гзаф вахтунди къецепатан чапхунчиярни ч1угуна. Стха халкъарин куьмек галаз и чили вич вири жуьредин душманрикай хвена ва тарихдиз Шарвилиярни къванцин гааяр багьишна.

Лезги халкъдин тарихдин къисметри зурба фольклор арадал гъана. Халкъдин яратмишунри лезги шаирриз илгъамдин экв гана. Абуру халкъдин дердиярни хиялар гележегдин несилрив агакъарна. А девирда Е. Эминан, Къ. Саидан, И. Режебан, Ст1. Сулейманан поэзия яшайишдин зидвилер къалурзавай зурба яракъдиз элкъвена.

Ва гъа и чилел 1893 – йисуз Самур округдин Хуьруьгрин хуьре Алимов Т1ахьир дидедизхъана. Къенин чи мярекатдин тахсиркардин хьиз, Советрин власть жедалди лезги шаиррин къисметар сад тир. Ша чун къе генанихъсандиз таниш жен адан уьмуьрдихъ ва яратмишунрихъ галаз.

К1в/ к1в. ахтармишун:

1. **Хуьруьг Т1агыран уьмуьрдикай ва яратмишунрикай аялри суьгьбетар авун.**

2. **Шиирар к1елун.**

Бес Алимов Т1агыр? Адан аял вахтар гьи жигъирри ч1угунайва гьи къуьруькра квахьнай?

Аялрин жавабар:

1. **Ахмедов А.** Алимов Тагыр 1893-йисуз виликан Самур округдин, гилан Ахцегъ райондин, Хуьруьгрин хуьре кесиб хизанда хана. Ам халкъдин арада ва литературада Хуьруьг Тагыр яз машгъур хъана.

Хуьруьг Тагыра Октябрдин инкъилабдилаь вилик залан уьмуьр, каш-мекъ ва Советрин девирда бахтлу йикъар-йисар дадмишна, абурукай ялавлу эсерар кхъена.

Са кап фу къазанмишун патал гьвеч1и Тагыра Нухада ва Бакуда девлетлуйриз нуькервал авуна. И йисара ада ви-чин дерди-гъалдикай сифте ч1аларни теснифиз башламишна. Советрин девирда шаирдин эсеррин тема дегиш хъана - ада халкъдин шад ва бахтлу уьмуьрдикай, социалист зегьметдикай шиирар ва поэмаяр яратмишна.

Хуьруьг Тагьираз хайи халкъ, ватан, тӀебиат гзаф кӀандай, шаир абуруз рекъидалди вафалу тир. Адалай вичин ватандикай ихьтин гафар лугьуз алакьна: «Ви гуьрчегвал садахъни жеч, чан зи хайи диде Ватан!». Шаирди хайи халкъдикай, ватандикай, халкъарин дуствиликай, тӀебиатдикай цӀудралди шиирар, шиирралди кхьенвай хкетар («Балашан зиянкар кац», «Жанавурдикайни чакъалдикай хкет» ва мсб.), поэмаяр («Хьуьлуьдрин ГЭС», «Малла Иса», «Гъавадин пагъливан» ва «ЧӀулав къизил»), «Ашукъ Сайд» драма ва маса эсерар теснифна, абур къилди ктабар ва кӀватӀалар яз чапдай акъудна.

2. **Карбекова Ф.** Х. Тагьيران эсерар кӀелзавайди гъавурда акъадай халкъд, девлетлу чӀалал кхьенва. Абуруз къетенг рифмаяр, жуьреба-жуьре рангар ядай гафар, гекъигувар хас я. Шаирдин гзаф шиирар манийриз элкьвенва, абур артисгри ва ашукъри лугьузва. Хуьруьг Тагьир халкъдин рикӀ алай шаир я. Ам «Дагъустандин халкъдин шаир» тӀварцӀиз лайихлу хъана. Шаир 1958 –йисан 23-февралдиз кечмиш хъана. Ам Ахцегъа кучукпава. Шаирдиз Ахцегъа ва Хуьруьга еке гуьмбетар эцигнава, хайи хуьре музей ачухнава.
3. **Рамазанов Курбан.** Амма ТӀагьيران шадвилер яргал фенач. Хзандин гьал мадни кӀеве гьатна. Сад лагъай класс чешнелувилелди куьтягъайла, ТӀагьир мектеб гадаруниз мажбур хъана.

Ингъе, ТӀагьир Нухада базарчи Гьуьсенбеган кӀвалин вири кӀвалахар ийизватӀани, иесиди ТӀагьираз вил ахъайдай аман гузвачир. РикӀяй цӀай акъатай гадади гъа и чӀавуз вичин дидедихъ элкьвена шиирдалди икӀ лагъанай: «Диде» шиир кӀелда.

ДИДЕДИЗ

*Шиirin затӀар гзаф ава. дуьньяда,
Сад лагъайди вун я, диде, чан диде.
Къенин юкъузни ама зи япара
Ви лай-лайдин назик, шиirin ван, диде.*

*Гъар жуьредин четинвиллиз давамна,
Вун я, диде, зун арадиз гъайиди,
Дидевилин шартӀар вири тамамна,
Жуьрба-жуьре зиянривай хвейиди.*

*Йифизни вун ахварар атӀуз шиirin
Шумудни садра къепӀинал къарагъдай,
Вуч ятӀа баладин дарман дердинин
Лугьуз, фена духтурривай суракъдай.*

*Клевиз кьуна кьужахда, гуз темени
Лугьудай на: «Им зи ширин бала,я,*

4. **Рамазанов К.** Йикъар варцар кьвез алатна. Гьусейнбега Т1агьир Бакуда авай вичин езне Абдулагьбегдин патав рекье туна. Адан пеше Абдулагьбегдин к1вач кьец1и набуд аял к1ула аваз кьекъуьн ва мектебдин дарамат михьун хьана. Ц1ийи иесидин жаллат1вал акурла, Т1агьиран рик1елай икьван гагда ч1угур азабар алатна:

*Мергьяматсуз, мискьи, клеви,
Фикир гьикъван ч1уру я ви,
Зилиди хьиз хьвана иви
Къиникъ яни видни, я кас?!*

Пуд йисуз ада гьа ик1, ивидин фурай фу т1уьна, Т1агьир мад хуьруьз хтана. А йисара яратмишнавай шиирриз килигайт1а, чаз Алимоврин хзанда алай хажалат аквазва: «Дидедин гьал пис туш», «Файда», «Як гудайдаз».

Буба кьейидалай кьулухъ адан яшайиш гьик1 кьиле физва.

5. **Карабекова Ф.** Кесибдал нубат атайла, гатуз регьверни ацукьда лугьудайвал, и арадаьал хиве гьатай жегьилдин ийир-тийир квахьна. К1валахизалакьдай, зегьметдикай кат тийидай Т1агьира саки вад йисуз чпин хуьре батраквал авуна. Амма руфуна фу ва тандал партал хьанач. Т1агьир гьа виликдай хьиз факьир яз амуькна.
1916- йисалай эгеч1на Т1агьира вичиз са кьазикъумухдивай кьелечивал чирна, ада вичин гьвеч1и стхани галаз Дагьустандани Азербайжанда и пешедалди хзан хвена. Гьа и ч1авуз 25 яшда авай жегьил эвленмиш хьана.

6. **Ахмедов А.** 1920-й Дагьустандал Советрин яру пайдахди лепе гана. Агъзур йисарин руквади кьунвай ч1улав мурк1ар юزاز башламишна. Ханаринни беглерин, кулакринни фекъийрин, бандитринни хаинрин тум хкудун, куьгьне заманадин чиркер михьун патал хейлин йисар герек атана. Кана кармаш хьанвай миллионралди зегьметчияр хьиз, Х.Т1агьир паталдини Советрин власть кьилиз акьатай пак хиял, ч1ехи эрзиман, бахтавар уьмуьрдик кутунвай дерин умуд тир.

*Акьвазна душмандин хура,
Хьана чаз машгьур гьукумат.
Вун хвашкади, Къизил Шура
Чан дуьньядин нур гьукумат!-
тербикна шаирди.*

И кьизгьин йисара Т1агьира ц1ийи рекьел акьвазнавай кьайи кьванерин аксина гзаф шиирар яратмишна.

7. **Учитель.** Вахтар алатна. Т1агыран яшайиш дегиш хъана. 1927-й кьелечивал гадарна, шаирди вичин вири кьуватар ц1ийи уьмуьрдин буйругьар кьилиз акьудуниз гана. 1928-й «Ц1ийи дуьнья» газет акьатиз башламишна. Икьван гагда шаирвал вичин пеше яз гьисаб тийиз хъайи Х.Т1агыран поэзиядин жигьетдай вичин фикирар дегишна. Печатди шаирдик лувар кутуна. И йисара ада ц1удралди метлеб авай эсерар кхьена. Чпин хуьряй тир ашукь Садулагъахь райондин художественный самодеятельностда иштиракна. Адан шиирар манийралди лугьунин кар гьиле кьуна. Ам халкьдин арада кьвердавай машгьур жез хъана.

■ Хуьруьг Т1агыран яратмишунра жегьилриз, аялриз, комсомолриз, пионерриз бахшнавай шииррини поэмайри еке чка кьазва: Куьгьне девирдикай, алай вахтуникай, насигьатдикай, муьгьуббатдикай, дяведа жуьретлувиликай, зегьметда игитвиликай. Адан эсерар алуькьзавай несилдиз талукь жезва. Абура чи шаирди чи диде-бубайрин, муаллимринни тербиячийрин кьамат кьалурзава. Гьа са вахтунда ам жегьилрин михьи хиялрикай, уьмуьрдикай рахазва. Диде. Адан вилик мет1ерал акьваз тавур шаир бажагьат жагьида. Дидеди балаяр ч1ехи ийизва. Бес муаллимди, тербиячиди? Абуру гележегдин духтурризни инженерриз, алимризни шаирриз тербия, чирвал, акьул, насигьат гузва. Муаллимар чаз чи диде-бубаяр хьиз играми я.

Учитель

Хуьруьг Т1агыр гьахь тир. Синифдин душманар ксанвачир. 1941-й фашизмди балаяр дидейривай, стхяр вахаривай, гьуьлер папаривай кьакьудна. Ада дуьньяда кашни мекь, дертни гьам туна. 1943-й. Хуьруьг Т1агыр са кьадар шегьерриз ва хуьрериз фена. И чилерал алай мусибат акур : иви к1вахьзавай Нальчик, агьзурралди кьанавриз гадарнавай кьуьзуь итимрин, дишегьлийрин аялрин мийитар. Шаирди бомбаяр хьиз хьиткьинзавай шиирар кхьена: «Гьайиф Нальчик», «Гурхана», «Эхирдиз тамаш». Идалай гьейри вик1егь рухвар тир: Валентин Эмирова, Гьасрет Алиева, Араз Алиева, Эсед Салихова Игитвилин баркаллу т1варар кьазанмишна. Ва гьабурукай шиирар ва поэмаяр теснифна. Гьа и йисуз Хуьруьг Т1агыраз Дагьустандин халкьдин ва «Зегьметдин яру Пайдах» орден гана.

Ингье Советрин халкь гьалиб хъана. Вахтунни ц1ийи манияр истемишна. Кьилин герой зегьмет хъана. Хуьруьг Т1агыра малдарризни магьсулриз, багьманчийриз, уьзуьмчийриз, нефтяникриз бахшнавай са жерге шиирар ва поэмаяр чапдай акьудна. Шаирди лезги чилин гуьрчегвиликай, Ватандин берекатлувиликай, т1ебиатдикай са жерге шиирар ва манияр яратмишна. «Чибур я», «Дагьлара», «Иервал вуча», «Гуьзелвал вуча», «Самур вац1» ва мс

ЦІ/ тема: Хуьруьг Тагьир «Малла Иса» поэма.

План

1. Поэма к1елун.
2. Поэмадай са ч1ук аялри сегьнеламишун.
3. Поэмадин мана-метлебдиз талукъ суалар ва тапшуругъар:
1. Автарди фекъидин къанихвал, инсафсузвал къалурзавай чкаяр эсердай жагъура ва к1ел хъия.
2. Кесиб халкъди Малла Исадиз гъихътин къимет гана?
3. Эсердин къилин фикир ачухара.
4. Активни ишлемишдай
гафар: адет, веси, гур, зерре, зиллет, кафан, керчек, килфет, лянет, ният.
5. «Малла поэмадай» гукъигунар жагъура.
6. Диндиз ва фекъийриз талукъ мисалар рик1ел хкваш.
4. Доскадал словарь кхьин
Кечмиш ----- Суваб ----- вафа ----
дуьшкин ----- перест ---- черика ----
мискин ----- шикест ---- терика ----
тагъсиб ----- тайифа-----
5. Литературадин тетрадра кхьин – поэма.
6. \
К1валин к1валах. Шиир устаддиз к1елун.